

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.43>

ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Перейман В.Ю.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії

зі спеціальності 081-Право,

Міжнародний гуманітарний університет

ORCID: 0009-0001-3574-7062

e-mail: dbasatvar@gmail.com

Перейман В.Ю. Обмеження майнових прав фізичних осіб.

Можливість уповноваженої особи без обмежень здійснювати своє право здатна призвести до свавілля, негативного впливу на стабільність, стійкість та змогу інших суб'єктів цивільного права здійснювати свої майнові права, що є неприпустимим у правовій державі. Тому саме в умовах правової держави потрібними є розробка та встановлення ефективного механізму обмежень майнових прав, який буде здатний забезпечити баланс їхніх майнових інтересів і протиставлених їм прав інших уповноважених осіб, інтересів суспільства. Такі обмеження мають сприяти стабільності, нормальному розвитку майнових прав фізичних осіб, належному забезпеченню їх здійснення. Обмеження майнових прав фізичних осіб здатні стримувати неправомірну поведінку цих осіб заради суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб.

При встановленні обмежень має враховуватися природа суб'єктивного цивільного права, яке є більш пріоритетним, первинним за обмеження. При встановленні обмежень має зберігатися сутність суб'єктивного цивільного права, що здійснюється на розсуд особи, якщо це не йде у розріз із важливими суспільними інтересами та правами інших уповноважених осіб. При цьому має забезпечуватися наскільки це є можливим задоволення приватного інтересу, який є пріоритетним. Для цього при встановленні обмежень майнових прав фізичних осіб мають якомога повніше враховуватися явища і закономірності розвитку майнових прав, інтереси інших осіб та суспільства. Ця ідея передбачає необхідність пропорційного обмеження майнових прав та досягнення такого достатнього рівня обмежень, щоб при цьому зберігалася можливість здійснення майнових прав з урахуванням прав інших осіб та суспільних інтересів.

Обмеження майнових прав фізичних осіб мають базуватися на таких основних ідеях, як: пропорційність; обґрунтованість; правомірність та визначення їх законом; соціальна спрямованість. Застосування цих основоположних ідей при правовому регулюванні сприяє охороні прав фізичних осіб, здатне забезпечити їх належне здійснення з дотриманням прав усіх суб'єктів цивільного права.

Перспективною та практично значущою для виявлення особливостей окремих обмежень майнових прав фізичних осіб відповідно до системи цивільного права України є їхня класифікація стосовно основних цивільно-правих інститутів, що регулюють майнові права (права власності, договірне право, позадоговірні зобов'язань, спадкового права).

Однією з передумов встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є суспільні інтереси чи суспільна необхідність, заради якої право особи піддається різним обмеженням.

Ключові слова: особливості, механізм, система, обмеження, регулювання, класифікація, цивільне право, майнові права, фізичні особи, цивільних правовідносин, суспільні інтереси, обмеження майнових прав, суб'єктивне цивільне право.

Perelman V.Yu. Restrictions on property rights of individuals.

The ability of an authorized person to exercise their rights without restrictions can lead to arbitrariness, negatively impacting the stability and resilience of the civil law system, as well as the ability of other entities to exercise their property rights. This is unacceptable in a rule-of-law state. Therefore, in the context of a legal state, it is necessary to develop and establish an effective mechanism for limiting

property rights, one that ensures a balance between the property interests of authorized persons and the opposing rights of other individuals and the interests of society. Such limitations should promote stability, the proper development of property rights for individuals, and their appropriate exercise. Restrictions on individuals' property rights can prevent unlawful behavior for the sake of societal interests and the rights of other authorized persons.

When setting limitations, the nature of subjective civil rights must be taken into account, as they are more fundamental and primary compared to restrictions. The essence of subjective civil rights, which are exercised at the discretion of the individual, must be preserved, provided that this does not contradict important societal interests or the rights of other authorized persons. At the same time, the fulfillment of private interests, which are prioritized, should be ensured as much as possible. To this end, when imposing restrictions on the property rights of individuals, it is essential to consider the phenomena and regularities in the development of property rights, as well as the interests of other individuals and society. This idea involves the necessity of proportionate restrictions on property rights, aiming for a sufficient level of limitation while maintaining the ability to exercise property rights, considering the rights of others and societal interests.

The limitations on individuals' property rights should be based on key principles such as proportionality, reasonableness, legality, and social orientation. The application of these fundamental ideas in legal regulation helps protect the rights of individuals and ensures their proper exercise in compliance with the rights of all subjects of civil law.

A promising and practically significant approach to identifying the specific characteristics of restrictions on individuals' property rights, according to Ukraine's civil law system, is their classification within the major civil law institutions that govern property rights (property law, contract law, non-contractual obligations, and inheritance law).

One of the prerequisites for establishing restrictions on individuals' property rights is the public interest or societal necessity that justifies limiting an individual's rights.

Key words: features, mechanism, system, restrictions, regulation, classification, civil law, property rights, individuals, civil legal relations, public interests, restriction of property rights, subjective civil rights.

Постановка проблеми. Майнові права традиційно відіграють помітну роль серед правовідносин, врегульованих правом, займають вагому частку й є важливими з точки зору задоволення приватноправових інтересів громадян. Тому виявлення природи обмежень майнових прав фізичних осіб як важливого етапу на шляху формування сучасного доктринального уявлення про такі обмеження бачиться вкрай важливим й актуальним. Перед цивілістичною наукою постала нагальна потреба створення цілісної концепції обмежень майнових прав фізичних осіб. Необхідно сформулювати ефективний механізм таких обмежень, що буде здатний забезпечити баланс інтересів фізичних осіб і протиставлених їм інтересів інших уповноважених осіб, суспільства, держави, який би ґрунтувався на дотриманні прав людини та правових засадах.

Кажучи про сутність існування обмежень у праві, доречно вказати, що як саме суб'єктивне право за своїм змістом, так і та свобода, що гарантується законом у цілях реального здійснення права вповноваженою особою, не можуть бути безмежними. Усяке суб'єктивне право має соціальну цінність лише тоді, коли його можна реалізувати, тобто скористатися можливостями, що надаються цим суб'єктивним правом для задоволення матеріальних і культурних потреб вповноваженої особи [3, с. 202].

Метою дослідження є розробка на основі наукового аналізу концептуальних теоретичних положень про обмеження майнових прав фізичних осіб, виявлення їх цивільно-правової сутності, класифікації, характеристика та визначення напрямків вдосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Питання обмеження майнових прав фізичних осіб відображено в роботах багатьох вчених, таких як: М.К. Галянтича, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, А.В. Луця, Р.А. Майданика, М.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та інших.

Виклад основного матеріалу. Всякі обмеження, припинення чи скасування суб'єктивних прав можуть застосовуватися лише на підставі закону. Найчастіше обмеження, припинення і скасування суб'єктивних прав стосуються майнових прав.

Є.О. Мічурін визначив обмеження майнових прав фізичних осіб як «систему цивільноправових засобів, які втілюються в механізмі правового регулювання через правові норми, нормативні

акти, акти застосування права та спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права для забезпечення суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб» [11, с. 6].

Необхідність проведення класифікації обмежень майнових прав фізичних осіб зумовлена тим, що сучасне наукове знання являє собою не сукупність окремих фактів, гіпотез, а певну логічно зв'язану систему (доктринальний підхід) [4, с. 97].

Справедливо буде стверджувати, що класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб сприяє кращому уявленню про них, дозволить систематизувати їх спочатку на науковому рівні, а в подальшому – в актах цивільного законодавства. Така класифікація здатна допомогти кращому розумінню сутності обмежень майнових прав фізичних осіб у різних аспектах прояву, дасть можливість додатково виявити особливості окремих із них та притаманні їм характерні риси.

Тому класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб є необхідною стадією побудови системи цих обмежень. Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб дозволить узагальнити окремі їхні риси, що повторюються, та відповідно їх згрупувати. Це дасть змогу побудувати систему таких обмежень.

Завдяки класифікації буде усунено можливість неправильного формування уявлення про обмеження майнових прав фізичних осіб як про просту сукупність безсистемних та необґрунтованих заходів, які спрямовані на ускладнення здійснення майнових прав цих осіб. Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб дозволить згрупувати їх за найбільш суттєвими, ґрунтовними критеріями. Більше того, відмінні риси окремих обмежень допоможуть сформулювати різні елементи їхньої класифікації, сприятимуть відокремленню одних з них від інших.

Важливо також розробити цілісну, системну класифікацію обмежень майнових прав фізичних осіб. Як слушно зазначає В.В. Луць, у літературі з системного підходу і теорії систем, до визначення системи підходять як до відмежованої множинності взаємодіючих елементів [8, с. 37]. Тому при проведенні системної класифікації обмежень майнових прав фізичних осіб слід враховувати їхню взаємодію за ознаками, що в них повторюються. Такий підхід дозволить виявити єдині риси, що характерні для певних обмежень майнових прав фізичних осіб, які виявляються у відносно відокремленій групі таких обмежень та не властиві для іншої. З'ясування груп обмежень майнових прав фізичних осіб, з урахуванням елементів, що об'єднуються та при цьому створюють собою цілісну систему, дозволить виявити їхню взаємодію та взаємне доповнення всередині цієї системи.

Отже, є підстави провести класифікацію обмежень майнових прав фізичних осіб.

Одним із критеріїв, що дозволяє здійснити поділ обмежень майнових прав є їхня специфіка залежно від встановлення загальними чи спеціальними нормами цивільного законодавства, відповідно до чого їх можна поділити на загальні та спеціальні [5, с. 164].

Загальні обмеження майнових прав фізичних осіб стосуються обмежень у цілому. Так, ч. 7 ст. 319 ЦК України встановлює, що власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Це є загальне обмеження, що стосується всіх власників та стримує їх щодо використання власності на шкоду іншим особам та інтересам суспільства [2].

Спеціальні обмеження майнових прав фізичних осіб враховують особливості окремих цивільних правовідносин і в разі їх встановлення мають пріоритет перед загальними обмеженнями. У ряді випадків спеціальні обмеження роз'яснюють окремі з них щодо певної сфери цивільних правовідносин. Такий підхід застосовано для врегулювання окремих цивільних правовідносин через їхню важливість з огляду на дотримання пріоритетних інтересів суспільства чи інших уповноважених осіб. Отже, спеціальними обмеженнями уточнюються і конкретизуються відповідні обмеження майнових прав фізичних осіб [6, с. 21].

Враховуючи важливість обмежень майнових прав фізичних осіб, їхню значущість для цих осіб, слід диференціювати такі обмеження залежно від дії у часі. В.М. Самойленко зазначає, що за загальним правилом дія закону не обмежена часом (строком), якщо в самому законі не встановлено строк його чинності [12, с. 27]. Щодо обмежень майнових прав закон у ряді випадків через їхню винятковість чітко вказує на тимчасовість цих обмежень, незважаючи на збереження чинності самим законом. Відповідно до цього, деякі з обмежень майнових прав фізичних осіб мають не визначений за часом дії характер, інші тимчасовий. Тимчасовий характер мають обмеження, що запроваджуються при надзвичайному стані. За своєю природою надзвичайний стан та заходи, що вживаються на його виконання (у тому числі й обмеження майнових прав фізичних

осіб), мають тимчасовий характер, діють як виняток із нормального стану здійснення цивільних правовідносин. При введенні надзвичайного стану обмеження, що через нього встановлюються, є тимчасовими, чітко визначеними за змістом та строком дії. Цим охороняються права суб'єктів цивільних правовідносин, досягається компроміс між їх здійсненням та відповідним ускладненням, що викликано надзвичайними обставинами, які мають тимчасовий характер та усуваються протягом відносно короткого часу.

Інші обмеження майнових прав фізичних осіб не мають заздалегідь визначеного в часі характеру, встановлюються виходячи з їхньої необхідності у зв'язку з існуванням прав інших уповноважених осіб та інтересів суспільства. Такі обмеження пов'язані лише з чинністю відповідних законодавчих актів, якими вони встановлені. До них належать як конституційні обмеження, так і обмеження, встановлені в ЦК України, ЗК України, окремих законах України. Так, вимога щодо здійснення заходів, які перешкоджають псуванню навколишнього природного середовища, встановлена Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» без обмежень у часі і поширюється на осіб, які мають утримуватися від псування навколишнього середовища, встановлює для них межі здійснення їхніх прав.

Щодо наступної класифікації деякі автори, пропонують за колом осіб поділяти обмеження на загальні та індивідуальні. Є підстави вважати можливим такий поділ і щодо обмежень майнових прав. Індивідуальні обмеження майнових прав не є характерними в цивільному праві та для законодавчого регулювання, однак вони зустрічаються. Більш характерними є універсальні обмеження майнових прав, що стосуються всіх чи певної групи фізичних осіб. Адже законодавство здійснює передусім універсальне регулювання суспільних відносин, зокрема майнових. Більше того, різні фізичні особи мають піддаватися приблизно однаковим обмеженням їхніх майнових прав. Адже згідно зі ст. 24 Конституції України, фізичні особи є рівними перед законом. Відповідно до цього, на фізичних осіб не може бути накладено обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового становища, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками. Цим забезпечується рівність обмежень для всіх, що є втіленням справедливості в сучасній правовій державі [1].

В.М. Самойленко визнає важливість урахування суспільних інтересів при встановленні обмежень майнових прав фізичних осіб. Він зазначає, що втручання держави, а відповідно публічного права, у сферу майнового інтересу власника повинно бути зведене до мінімуму і бути викликане суспільними інтересами [12, с. 191]. Отже, держава не може необгрунтовано та довільно встановлювати такі обмеження, при цьому вона не в останню чергу має враховувати суспільний інтерес, що лежить в основі таких обмежень.

Інша класифікація зумовлена тим, що за розвитку правової держави є сенс поділити обмеження майнових прав, встановлені законом, на правові та неправові з метою подальшого вдосконалення їх правового регулювання та унеможливлення встановлення неправових обмежень [10, с.369].

Саме правова держава стикається з необхідністю обгрунтування примусових дій щодо фізичних осіб задля забезпечення вищого пріоритету такої держави – прав та свобод людини. Це не є характерним для юридичного регулювання відносин режимами, які ігнорують такі ідеї. Обмеження в сучасній Україні мають бути обгрунтованими, враховувати інтереси учасників цивільних правовідносин та всього суспільства [7, с. 13].

Далі, беручи до уваги розгалуженість обмежень майнових прав фізичних осіб є підстави класифікувати їх за інститутами цивільного права. За цим критерієм обмеження майнових прав фізичних осіб можна поділити на обмеження права власності, обмеження в договірному праві, обмеження щодо недоговірних зобов'язань та обмеження у спадковому праві. Така класифікація є досить важливою, вона охоплює переважну більшість майнових прав фізичних осіб, що регулюються цивільним правом [9, с. 82].

Утім деякі з обмежень майнових прав фізичних осіб не входять до перелічених, оскільки їхня гама значно ширше. Так, можна виділити обмеження щодо строків позовної давності, які ускладнюють можливість захисту майнових та особистих немайнових прав фізичних осіб, обмеження правосуб'єктності, що також впливають на здійснення майнових прав зазначених осіб [13, с. 22].

Висновки. Саме класифікація обмежень щодо інститутів цивільного права є найбільш перспективною для дослідження таких обмежень в механізмі правового регулювання, оскільки інститути цивільного права: 1) охоплюють усі майнові відносини, що регулюються цивільним правом; 2) дозволяють чітко відокремити майнові цивільні відносини від особистих немайнових; 3) виражають

специфіку цивільних правовідносин як щодо їхньої статичності, так і щодо динаміки; 4) така класифікація є найбільш оптимальною для правозастосування, оскільки саме вона покладена в основу ЦК України, який є важливим актом регулювання цивільних відносин. Обмеження майнових прав фізичних осіб, встановлені в законі, цілком вкладаються в таку класифікацію, оскільки інститути цивільного права містяться в ЦК України, інші акти цивільного законодавства зорієнтовані на цю систему. Отже, подальше виявлення обмежень майнових прав фізичних осіб крізь призму інститутів цивільного права, що регулюють майнові відносини, дозволить зробити систему таких обмежень теоретично виваженою та наближеною до правозастосування, дасть змогу виявити наявні проблеми правового регулювання і намітити обґрунтовані шляхи їх вирішення [2].

Слід зазначити, що проведена класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб у різних аспектах містить властивості, притаманні таким обмеженням, сприяє їх узагальненню та кращому розумінню їхньої правової природи.

Обмеження виступають регулятором здійснення особою майнових прав фізичних осіб, що можуть звужувати ці права. Вони напряму пов'язані з комплексом передбачених у праві мір, що звужують можливість здійснення особою суб'єктивного майнового права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний Кодекс України: Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року.
3. Бервено С.М. Проблеми договірної права України. К.: Юрінком-Інтер, 2006. 392 с.
4. Венедиктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні / І.В. Венедиктова. Х.: Консум, 2004. 144 с.
5. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. Одеса: Астропрінт, 2006. 264 с.
6. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.03 / КНУ ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 36 с.
7. Кузнецова Н.С. Правове регулювання житлового будівництва. К.: Юрінком-інтер, 1991. 32 с.
8. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності. К.: Юрінком-Інтер, 2001. 556 с.
9. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України. К.: Школа, 2004. 160 с.
10. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. К.: Юстиніан, 2007. 912 с.
11. Мічурін Є.О. Правочини з житлом. Х.: Юрsvіт, 2007. 536 с.
12. Самойленко В.М. Цивільне та сімейне право України. Х.: Юрsvіт, 2007. Ч. 1. 460 с.
13. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2000. 33 с.